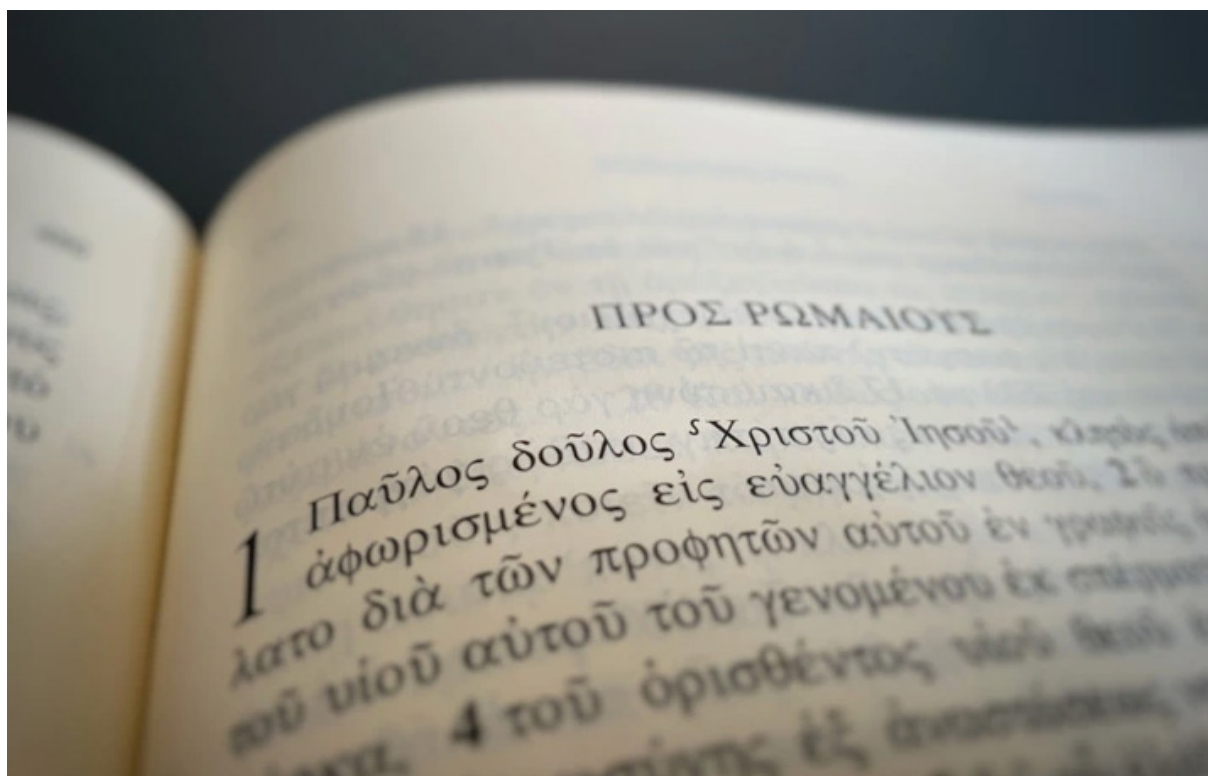




I starten af Romerbrevet bruger Paulus det græske ord *doulos* om sig selv. Det oversættes ofte med "tjener", men betyder egentlig "slave". Foto: Bibelselskabet.

At være eller ikke være ... en slave. Om oversættelsen af *doulos* i Det Nye Testamente

Hvorfor er det så vanskeligt at oversætte det græske ord *doulos* med "slave"?
Denne artikel ser nærmere på spørgsmålet både historisk og aktuelt

Anders Martinsen

Førsteamanuensis i religion, livssyn og etik

Oslo Metropolitan University

Teologiske og hermeneutiske udfordringer ved at oversætte *doulos*

I *Den Resen-Svaningske Bibel* (1647) står der i Romerbrevet 1,1: "Paulus, Jesu Christi tjenere". Hopper vi nogle hundrede år frem til Det Danske Bibelselskabs oversættelse fra 1992 (DO92), indledes Romerbrevet fortsat med "Fra Paulus, Kristi Jesu tjener". Det græske ord, som oversættes med "tjener", er *doulos* og betyder egentlig slave.

Mellem disse to oversættelser har der selvsagt været en enorm udvikling i tekstkritik, historisk-kritisk forskning og filologi. Alligevel lyder det altså fortsat, at Paulus er Kristi tjener i stedet for slave. Kaster man et blik på oversættelserne fra reformationstiden, ser man, at der er kontinuitet mellem dem og nyere bibeloversættelser, når det gælder oversættelsen af *doulos*.

Tyndale (1526) oversatte *doulos* med ”servant” eller ”bondservant” og Luther (1530) med ”Knecht”, og vi har ”tjener” med Resen.

Denne tradition har stået stærkt i dansk-norske bibeloversættelser. ”Slave” (Kol 3,22) og ”træl” (Gal 3,28) bruges ganske vist i DO92, men DO92 oversætter *doulos* inkonsekvent (det tilsvarende gælder for norske oversættelser). I Ef 6,5-6 oversættes *doulos* først med ”slave” og så ”tjener”. I Jesu lignelser (fx Luk 17,7-10) bruges ”tjenere”.

Hvorfor er det så vanskeligt at oversætte dette lille ord *doulos* med ”slave”? At der fandtes slaver i antikken, bør være almenkendt, og der er ikke noget mystisk ved ordet *doulos*. Det optræder regelmæssigt i Det Nye Testamente – over 100 gange – og de fleste opslagsværker angiver, at det betyder ”slave”. Selvom det er vanskeligt at give et sikkert svar, er det sikkert, at selve spørgsmålet ikke er nyt.

Abolitionisme og bibeloversættelser

I 1834 beklagede den britiske teolog Edward Greswell sig over, at oversættelser fordrejede betydningen af *doulos*. Ifølge Greswell var den rette oversættelse af *doulos* ”slave”. Hans utilfredshed kom ikke ud af det blå. I den periode, hvor Greswell skrev, pågik der en heftig debat om slaveriets legitimitet. I den debat landede Bibelen på begge sider; både tilhængere og modstandere af slaveriet hævdede, at Bibelen støttede deres sag. Problemet for Greswell var, at der ikke fandtes bibelsk støtte til at afskaffe slaveriet. Tværtimod – og derfor kunne slaveriet i sig selv ikke være illegitimt.

De, som støttede slaveriet, havde for så vidt ikke en vanskelig sag. Der er rigeligt med bibeltekster både i Det Gamle og Det Nye Testamente, som støtter op om slaveri. Så hvordan skulle slaveriets modstandere vise, at Det Nye Testamente egentlig afviste slaveriet? Teologerne ønskede ikke at påstå, at Bibelen tog fejl.

Omtrent 12 år efter Greswell forsøgte den amerikanske teolog og slavemodstander Albert Barnes at løse dette problem (1846). Barnes argumenterede ad to linjer: For det første skal *doulos* ikke oversættes med ”slave”, men med ”tjener”, og for det andet plantede apostlen frøet, som førte til slaveriets afskaffelse.

Det første argument overbeviste ikke tilhængerne af slaveriet. For dem betød *doulos* vitterligt slaveri. Dermed blev alt andet en forvanskning af Det Nye Testamente. Apostlen Paulus’ ord i Kol 3,22-4,1 var tydelige nok: Slaverne skal underordne sig. Her kom argument to ind i billedet. Ganske vist blev der ikke talt imod slaveriet som sådan, men apostlenes ord ændrede sindelaget hos både slave og herre. Filemonbrevet blev kroneksemplet på det nye forhold mellem slave og herre, og hvis hjertelaget ændrede sig, så ville slaveriet falde.

Fortsat ”tjener”

Ved slutningen af 1800-tallet påbegyndtes revideringerne af de klassiske bibeloversættelser. *Lutherbibelen*, *King James Version* og *Den Resen-Svaningske Bibel* skulle opdateres og iklædes samtidens sprogdragt. Arbejdet med den første rigtige norske oversættelse begyndte i samme periode.

Det er vanskeligt at fastslå, i hvilken grad abolitionismen påvirkede bibeloversætterne, men *doulos* blev hovedsageligt fortsat oversat med ”tjener”. Det kan skyldes konservatisme hos oversætterne, og at de ikke ville ændre udgaverne for meget. Jeg tror dog, at et andet argument spillede ind.

Efter at slaveriet blev afskaffet og fordømt, blev slaveriet i Det Nye Testamente en forlegenhed for teologerne. Det medførte, at særligt to argumenter blev brugt for at forklare apostlens tavshed om slaveriet.

Det ene var Barnes' argument, nemlig at kristendommen på sigt førte til slaveriets fald. Det andet var, at antikkens slaveri ikke måtte forveksles med det racebaserede slaveri på det amerikanske kontinent. Hvis man oversatte Rom 1,1 således, at der stod "Paulus, Jesu Kristi slave", ville det skabe associationer til en afrikansk slave på bomuldsmarkerne. Antikkens slaveri var desuden mildere end i sydstaterne, og der blev draget særskilt omsorg for slaverne i de kristne menigheder. Det blev den accepterede fortælling om slaveriet i tidlig kristen tid. Og det har været en særdeles slidstærk fortælling.

Ubehaget i oversættelsen

I 2022 blev det annonceret, at Det Norske Bibelselskab skal revidere bibeloversættelsen af 2011. Blandt de større ændringer er, at *doulos* oftere skal oversættes med "slave" (ikke ulig den danske *Bibelen* 2020). Som det så tabloidagtigt lød: Den nye bibeloversættelse gør kristne til Guds slaver. Modstanden lod ikke vente på sig. Flere prominente teologer mente slet og ret, at Bibelselskabet burde gøre beslutningen om: Det kan simpelthen ikke være rigtigt at indlede Romerbrevet med, at Paulus er Guds slave.

Hvad skyldes dette ubehag ved oversættelserne af *doulos* som "slave"? Noget af kritikken rettet mod Bibelselskabet stod fast i den gamle tænkemåde, jeg skitserede ovenfor. Slaveri har en anden betydning i vor tid, som ikke må misforstås med antikkens slaveri. Det kan jo ikke stemme, at Gud sammenlignes med en slaveejer; eller at Jesus fortæller lignelser om slaver, som piskes og tortureres.

Min mening er, at det er udtryk for en formynderisk holdning, når oversættere og teologer søger at skærme Bibelens læsere for ubehaget ved teksten i stedet for at oversætte et ord efter dets leksikalske og historiske mening. Frem for at vurderingen skal tages på vegne af bibellæseren, bør det være op til læseren at forsøge at forstå meningen.

Den teologiske udfordring

På grund af den lange historie med at oversætte *doulos* som "tjener" er hele slavekomplekset fremmed for både fagteologer og almindelige bibellæsere. Hvis man ændrer oversættelserne således, at oversættelsen af *doulos* bliver overensstemmende med datidens historiske virkelighed, kommer man nærmere den antikke forestillingsverden, de nytestamentlige forfattere levede i. Det var et voldeligt samfund, hvor størstedelen af slaverne levede under hårde kår, hvad enten det var i Rom eller i Korinth eller andre steder.

Udfordringen ligger ikke i oversættelsen, men i hvad i alverden vi skal sige om disse tekster. Tager vi en romersk forfatter som Seneca, eller grækeren Plutarch eller en jøde som Filon – alle relativt samtidige med de nytestamentlige forfattere – opløses dette problem. Disse skrev morallitteratur om godt og dårligt slavehold, men slaveriet stod de fast ved. Så vidt jeg ved, har ingen fundet på at kværulere om det, og dermed er en debat om oversættelser af *servus* eller *doulos* i deres tekster ikkeeksisterende.

Men Det Nye Testamente skal udlægges for menigheden. Dermed får Paulus og evangelisterne en anden myndighed end de gamle moralister. Denne udfordring kan vi viske bort ved bibeloversættelserne. Det er muligt at abstrahere Paulus og Lukas fra deres samtid for at få en

bibeloversættelse tilpasset moderne sensibilitet. Bekvemst muligvis, men er det en god løsning, for ikke at sige en god oversættelse? Bør præsten, teologen eller den almindelige bibellæser ikke hellere tage den teologiske udfordring op og forsøge at sige noget fornuftigt om slaveriet i Det Nye Testamente? Det kan være en anledning til at lære noget om kristendommens historie i forhold til slaveriet og Bibelens rolle, som på godt, men mest ondt har været en del af denne historie.

Her kan du læse mere

Jennifer Glancy, *Slavery in Early Christianity*. Minneapolis: Fortress, 2006.

Anders Martinsen, "Oversættelsesproblematikk og slaveri: En kritisk analyse av oversættelsen av *doulos*, *pais*, *oiketēs* og *sōma* i Bibelselskapets oversættelse" i *Teologisk tidsskrift* 7.2 (2018), s. 114–131.

Artiklen er oversat af Martin Friis og Kasper Siegismund.